

Poesia de debat pro i antifeminista en l'Edat Mitjana llatina

Mercè Puig Rodríguez-Escalona

La poesia medieval de debat, que té el seu origen en l'ensenyament retòric impartit a l'escola i enfonsa les seves arrels en la mentalitat dualista cristiana, tan inclinada a enfrontar entre sí conceptes contraris com el Bé i el Mal, l'Àngel i el Dimoni..., abraça durant l'Alta Edat Mitjana les literatures escrites tant en llengües vulgars com en llatí. Pròpiament integren aquest subgènere peces caracteritzades, quant a la forma, pel diàleg alternat entre dues veus antagòniques mentre que, pel que fa al seu contingut, recullen gran varietat de motius.¹ En el terreny llatí, del qual s'ocupà H. Walther en una àmplia monografia,² aquests poemes porten el títol d'*Altercatio*,

¹ En L. Simó (ed.), *Juglars y espectáculo. Poesía medieval de debate*, Barcelona, DVD ediciones, 1999 s'editen i tradueixen al castellà els 15 exemples més famosos escrits en llatí, català, francès i castellà.

² H. Walther, *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1920 (reimpr. Hildesheim, Olms, 1984). Es recullen aquí quatre composicions de tema pro i antifeminista: la primera d'elles (pàg. 135) evoca un judici entre una dona i el seu marit que, injustament, l'acusa d'adulteri; la segona (pàgs. 135-136), que porta per títol *Causa viri ementulati et eius uxoris petentis fieri divortium*, es desenvolupa en el mateix àmbit judicial; la següent (pàg. 137), *Conquestio uxoris Canichioli Papiensis ad ipsum Canichiolum, quod non ei obsequeretur et non daret operam liberis*, és un diàleg força obscé que es desenvolupa en un lliç; i, finalment, l'*Altercatio inter virum et mulierem* (pàgs. 137-139) recull

Conflictus, Dialogus, Disputatio, i menys freqüentment, *Certamen, Causa, Colloquium, Comparatio, Conflictatio, Contentio, Contradictio, Iudicium, Lis, Pugna* o *Rixa*. En un sentit més laxa, podem entendre com a debat poètic qualsevol poema sorgit dins l'àmbit d'una confrontació ideològica entre dues posicions contraposades. Entre els diversos temes que alimenten aquest debat literari medieval, el pro i antifeminista és un dels més prolífics, sobretot en llengua vulgar i, especialment, arran de l'enduriment de la propaganda moralitzadora, durant el segle XIII, per bé que la disputa poètica es remunta almenys al segle XII i continua més enllà de l'Edat Mitjana.³ De vegades les obres literàries es mostren explícitament a favor o en contra de la dona; altres, amb ànim de debat o com a pretext per a la virtuositat literària, defensen ambdues posicions. En el camp de la poesia llatina abunden, certament, les peces consagrades a injuriar el sexe femení,⁴ però són rares aquelles que defensen la dona, i encara més infreqüents les que contenen ambdues opinions. D'aquestes últimes ens ocupem en aquest treball que pretén, per una part, recopilar-ne els pocs exemples que coneguem i, per una altra, presentar-ne un de nou, inèdit fins ara.

Els tres casos que examinem, diferents entre ells quant a la forma, polaritzen de forma diàfana la figura femenina: per una banda, trobem una dona idealitzada, sublimada, que és cúmul de virtuts inassolibles, el màxim model de la qual és la Verge Maria, imatge de puresa i perfecció, salvadora de la humanitat i transmissora de l'amor espiritual; i, per una altra banda, la dona és l'encarnació de tots els mals, símbol del vici i del pecat contra el qual l'home haurà de combatre, la imatge més acabada de la qual és Eva, la primera dona, culpable d'haver portat el mal al món, instrument de la serp-diàfana, símbol aquest de la temptació i el mal, per la qual cosa la dona vindrà a representar la luxúria. Es tracta, certament, d'una imatge didàctica, manipulada amb la finalitat d'adoctrinar, i molt influenciada per l'esperit misogin de l'època.

el discurs misogin d'un home i la resposta de la dona a les acusacions llançades. Cf. també P.G. Schmidt, "I 'conflictus'", a G. Cavallo - C. Leonardi - E. Menestò, *Lo Spazio Letterario del Medioevo. 1. Il Medioevo Latino*, vol. I: *La produzione del testo*, tomo II, Roma, Salerno Editrice, 1993, pp. 157-169, en les pp. 166-167 comenta l'*Altercatio inter virum et mulierem*. Per a aquest poema, cf. també P.G. Schmidt, "Der Rangstreit zwischen Mann und Frau im lateinischen Mittelalter", a G.J. Reinink - H.L. Vanstiphout, *Dispute Poems and Dialogues*, Leuven, Peeters, 1991, pàgs. 213-235, amb edició del text.

³ Per a una història europea d'aquest debat literari medieval, cf. A. Blamires, *Woman Defamed and Woman Defended. An Anthology of Medieval Texts*, Oxford, Clarendon Press, 1992, pàgs. 1-15 i R. Cantavella, *Els cards i el llir: una lectura de l'"Espil" de Jaume Roig*, Barcelona, Quaderns Crema, 1992, pàgs. 18-41.

⁴ Cf. M. Puig Rodríguez-Escalona, *Poesia misògina en la Edat Mitjana llatina (ss. XI-XIII)*, (Aurea Saecula - 12), Barcelona, Universitat de Barcelona, 1995.

1. POEMES CONFRONTATS SOBRE LA DONA: MARBODE DE RENNES, *LIBER DECEM CAPITULORUM*

Un cas de discussió poètica que inclou, dins la mateixa obra, arguments en pro i en contra de la dona ens l'ofereix el *Liber decem capitulorum* de Marbode de Rennes,⁵ datat de l'any 1102. En aquesta composició, escrita en hexàmetres i dedicada, sembla ser, al seu amic Hildebert,⁶ el bisbe medita sobre la mort, la sort, el plaer, la veritable amistat, la resurrecció del cos, etc. Així, en el cap. I, *De apto genere scribendi* (68 vs.), que serveix de pròleg a toda la col·lecció, l'autor, abandonat el gènere lleuger de la musa juvenil, exposa els nous criteris de la seva poesia futura (rebuig de la rima, ús moderat de figures retòriques, serietat en els arguments i finalitat ètica de l'activitat poètica). Amb el capítol II, *De tempore et aevo* (211 vs.), comencen les meditacions sobre la vida humana, les fases de la qual es consideren en diferents ocasions al llarg de l'obra. El cap. V, *De senectute* (126 vs.), il·lustra els dolors i les alegries de la vellesa. En el cap. VI, *De fato et genesi* (162 vs.), l'autor demostra l'escàs fonament de la influència astral sobre les accions humanes que són determinades pel lliure albir. El cap. VII, *De voluptate* (141 vs.), refuta la doctrina epicúria de la felicitat realitzable a través dels plaers. En el cap. VIII, *De vera et honesta amicitia* (171 vs.), Marbode manifesta la necessitat humana del sentiment de l'amistat. Finalment, els dos últims capítols, el IX, *De bono mortis* (143 vs.), i el X, *De resurrectione carnis* (94 vs.), són la descripció minuciosa dels avantatges de la mort i la demostració de la resurrecció de la carn després d'ella.

En el cap. III, *De muliere mala* (90 vs.), Marbode llança la invectiva contra la dona malvada i, darrere, en el cap. IV, *De muliere bona*⁷ (125 vs.), lloa la bona dona, de manera que Marbode distingeix i contraposa genèricament la dona pèrfida i causa de tots els mals amb la virtuosa, l'honesta i útil a la vida de l'home. En el poema misogin, Marbode descriu la dona com un instrument del diable amb un extraordinari poder destructiu i la titlla d'envejosa, lleugera, irascible, avara, crapulosa, vingativa, desitjosa de vèncer pels mitjans que sigui, lícits o il·lícits, bella d'aspecte però sòrdida en el seu interior, mentidera i lladre, àvida de lucre i ardent per la seva desenfrenada libido, xerraire, inconstant i superba. Desenvolupa, igualment,

⁵ *Marbodi Liber decem capitulorum*, ed. R. Leotta, Roma, Herder, 1984. Per a una traducció castellana del poema misogin cf. M. Puig Rodríguez-Escalona, *op. cit.*, pàgs. 103-111.

⁶ Hi ha quasi unanimitat en identificar el *praesul doctissime* al qual es dedica l'obra en el v. 64 del cap. I amb Hildebert. Cf. *Marbodi Liber decem capitulorum*, *op. cit.* nota 5, pàg. 72.

⁷ A l'*editio princeps* i a les edicions següents fins a la de R. Leotta, el cap. IV porta per títol *De matrona*. Segons aquest últim editor el contingut de les peces revela que el títol transmès pels manuscrits és més adequat que el de les edicions. Cf. *Marbodi Liber decem capitulorum*, *op. cit.* nota 5, pàg. 12.

Marbode el *topos* dels "savis caiguts"⁸ recordant els episodis d'Adam, Lot, Samsó, Joan el Baptista, David i Salomó, amb la particularitat que es refereixen aquestos casos amb interrogacions retòriques i també en l'anomenada "antonomàsia Vossiana".⁹ Tanmateix, menciona pel nom, acabant així amb els exemples extrets de les Sagrades Escripures, dues dones famoses per la seva maldat, Jezabel i Atalia. A aquestes n'afegeix d'altres procedents de la mitologia clàssica: Erifila, Clitemnestra, les Danaïdes, Procne i Hèlena de Troia. Segueix, després, moralitzant sobre la representació de la Quimera triforme. Explica, tot seguit, el poeta com també té forma femenina la infatigable Caribdis que xucla tot el que té prop; i també les Sirenes que atreuen cap elles els babaus i els arrosseguen i precipiten a la profunditat marina. Aquestes les evità Ulisses com també els dolços i fatals beuratges de Circe. Acaba el poema amb l'exhortació a no caure en les seduccions de les dones, a témer l'infern i el diable, a fugir de la dona sense ni tan sols mirar-la i a mantenir-se units a la Creu amb la mateixa voluntat amb què Ulisses, per tal de fugir del cant de les Sirenes, es féu lligar al pal de la nau.

Així com la dona reduïda al nivell de "*femina*"¹⁰ és una ésser diabòlic, del qual hom ha de guardar-se, així mateix la dona virtuosa lloada al capítol IV és el bé més bell i millor que Déu ha concedit a l'home. Ella és part del cos de l'home i ell part de la seva carn. Tots dos, iguals en tot menys en el sexe, conviuen compartint costums, pensaments i sentiments. A més del mèrit grandíssim de la maternitat, entesa com una aptitud per perpetuar l'espècie i per dedicar-se amb amor a la cura dels fills, els seus dots principals són una innata disposició a suportar els sofriments, la dolçor amb què assisteix els malalts, la docilitat amb què es plega a l'obediència i l'afany amb què es dedica a les feines domèstiques. D'altra banda, la dona no és inferior a l'home en virtut, ja que cap dona supera el crim de Judes ni cap home pot igualar-se a Maria. Com abans, ara recorre Marbode als *exempla* i cita per la seva fortalesa d'ànim heroïnes de l'Antic Testament (Sara, Rebeca, Raquel, Ester, Judit, Anna, Noemí i Rut), dones il·lustres de l'Antiguetat pagana (Alcestis, Lucrècia i Àrria Major) i màrtirs cristianes (Agnès, Fides, Àgata, Llúcia, Cecília i Tecla). La conclusió és clara: el sexe no fa ni

⁸ Cf. M. Puig Rodríguez-Escalona, "Tratamiento y desarrollo del topos de los 'sabios caídos' en las literaturas medievales latina, catalana y castellana", a *Actas del VIII Congreso Nacional de Estudios Clásicos de la S.E.E.C. (Madrid, Septiembre 1991)*, Madrid, Ediciones Clásicas, 1994, pàgs. 813-821.

⁹ Cf. H. Lausberg, *Manual de retórica literaria. Fundamentos de una ciencia de la literatura*, (Biblioteca Románica Hispánica. III Manuales), trad. J. Pérez Riesco de l'original alemany *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, München, Max Hueber, 1960), 3 vols., Madrid, Gredos, 1966-1968, vol. 2, 1967, pàg. 84.

¹⁰ Cf. M. Puig Rodríguez-Escalona, "El uso de *femina* y *mulier* en poemas misóginos de los siglos XI-XII", *Anuari de Filologia. Studia Graeca et Latina* 15, 1992, D-3, pàgs. 81-88.

inferior la dona ni superior l'home, en l'un i en l'altra només la virtut mereix lloança.

Sens dubte, tal com opina P. Dronke,¹¹ quan Marbode fa variacions sobre els motius misògins tradicionals en el *De muliere mala*, i després argüeix en el capítol següent, *De muliere bona*, que entre tots els dons de Déu "cap és més bell, cap millor que una bona dona, que és part del nostre cos i nosaltres part del seu" (vs. 2-4), ens trobem prop del gènere del poema-controvèrsia, on el "missatge" —si existeix— és inseparable de la dialèctica. No obstant, en Marbode sí existeix missatge, ja que, com afirma més tard el mateix crític, el poema està dins d'un sentit ascètic tradicional de misogínia. Marbode acaba molt seriosament, amb una imatge de l'home que creua l'oceà en la nau de l'Església per arribar al port del cel: com un altre Ulisses, ha de lligar-se al pal —la Creu— per evitar els cants de les sirenes.

Per a Marbode, la dona, en tant que *femina*, és la personificació de la concupiscència, un perill per a la virtut masculina, i per això Marbode l'ataca durament en el *De muliere mala* reunint tots els *topoi* misògins que la seva àmplia cultura clàssica i patristica podia oferir-li. En el capítol següent, el *De muliere bona*, lloa la dona virtuosa en tant que mare i esposa abnegada, és a dir, *mulier*, en la línia de l'*Encomium mulieris fortis* del *Llibre dels Proverbis* 31, 10-31. No hi ha, doncs, cap contradicció a nivell ideològic entre els dos poemes: quan s'anul·la el seu aspecte sexual, la dona que assumeix els seus deures d'esposa, mare i reina de la casa mereix l'elogi precisament per aquesta funció social que realitza.¹²

Cal recordar, a més, que Marbode en aquests moments està estretament vinculat a la causa reformadora que lluitava per imposar amb caràcter general el celibat,¹³ circumstància que afavoreix molt el retrat de la dona

¹¹ P. Dronke, *La individualidad poética en la Edad Media* (trad. R. Berga Rossell de l'original anglès *Poetic individuality in the middle Ages*, Oxford University Press, 1970), Madrid, Alhambra, 1981, pàgs. 141-142.

¹² Segons J. de Ghellinck (*L'essor de la littérature latine au XII siècle*, Bruxelles, Desclée de Brouwer, 1955², pàgs. 463-464) aquestes dues peces reparen les seves composicions juvenils repressibles. Es basa per a tal afirmació en el primer capítol del *Liber*, on Marbode, meditant sobre la seva obra literària passada i futura, condemna aquelles peces per la frivolitat del seu contingut (*materies inhonesta levisque*) i per l'artificiositat de la seva forma (*dicendi potuit modus aptior esse*). Certament, encara que la falta d'un *corpus* complet de la seva producció menor dificulta en molt la justificació de tal hipòtesi, sembla clar que Marbode és autor d'un cert nombre de poemes amorosos (*W. Bulst, "Liebesbriefgedichte Marbods" en Liber Floridus. Mittellateinische Studien Paul Lehmann zum 65 geburtstag am 13 Juli 1949 gewidmet*, ed. B. Bischoff- S. Brechter, Eos Verlag der Erzabtei St. Ottilien, 1950, 287-301) dels quals ara es sentiria penedit. Així, la visió de la dona exposada en els capítols III i IV pretendria ser una retractació dels seus passats errors.

¹³ Sobre la reforma gregoriana i el celibat eclesiàstic cf. J. Gaudemet, "Le célibat ecclésiastique. Le droit et la pratique du XIe au XIIIe s.", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 68, 1982, 1-31 (reimpr. *Église et société en Occident au Moyen Age*, London, Variorum reprints, 1984); J. Paul, *La Iglesia y la cultura en Occidente (siglos IX-XII)*, [trad. J. Faci Lacasta de l'original francès *L'Église et la culture en Occident*, Paris, P.U.F.],

com a mera seductora i instrument del diable. Uns anys abans de compondre l'obra, Marbode havia estat nomenat bisbe de Rennes, i s'esforçava a aplicar a la seva diòcesi els decrets de Gregori VII per posar fi als abusos més escandalosos de l'Església.¹⁴ La seva visió de la dona no pot ser més conforme al compromís de reforma moral de la seva època.

2. VERSOS EN ANTÍTESI SOBRE EVA I MARIA

Una variant d'aquest debat contraposa les dues postures davant la dona no sols dins del mateix poema sinó fins i tot dins cada vers. Es tracta de peces on s'abusa del component retòric, de forma que abunden les repeticions, particularment del terme *femina*, i sobretot l'antítesi, ja que cada vers introdueix un argument a favor i en contra de la dona. En ésser aquest el tret més característic d'aquests poemes hem optat per anomenar-los així, "versos en antítesi". Cal dir, a més, que no es tracta específicament de poesia sobre el gènere femení en general sinó que les dues posicions pro i antifeminista particularitzen les seves respectives lloances i atacs en dos exemples concrets, Maria i Eva.¹⁵

El mateix Marbode recull, en el seu *De ornamentis verborum*, s.v. *repetitio*, un petit poema sobre el tema:

Femina iustitiam produxit, femina culpam,
Femina vitalem dedit ortum, femina mortem.
Femina peccavit, peccatum femina lavit.¹⁶

(Nueva Clío. La Historia y sus problemas 15 y 15bis), Barcelona, Labor, 1988, 2 vols., esp. vol. 1, pàgs. 209-217.

¹⁴ En aquest sentit recordem la llarga carta que Marbode dirigeix a Robert d'Arbrissel, fundador de Fontevrault, redactada probablement al 1098, només quatre anys abans del *Liber*, i en la qual retreu a Robert i als deixebles que el segueixen en les seves peregrinacions, la promiscuïtat en què viuen, la *mullerum cohabitatio*, i ataca violentament la dona, un perill per a la virtut dels deixebles. Cf. P.L. 171, cc. 1480-1486, esp. 1481-1482 i G. Devailly, "Un évêque et un prédicateur errant au XIe siècle: Marbode de Rennes et Robert d'Arbrissel", *Mémoires de la Société d'histoire et d'archéologie de Bretagne*, 57, 1980, 163-170, esp. 166-167.

¹⁵ L'oposició entre Eva i Maria fou un tema molt fructífer durant tota l'Edat Mitjana. Així la trobem ja en Ambròs. Cf. R.R. Bezzola, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en Occident (500-1200)*, I: *La tradition impériale de la fin de l'Antiquité au XIe siècle*, Paris, Librairie Champion éditeur, 1958, pàg. 62.

¹⁶ P.L. 171, c. 1687. Cf. E. Faval, *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du Moyen Age*, (Bibliothèque de l'École des Hautes Études 238), Paris, Honoré Champion, 1971, pàg. 50; R. Leotta, "Il 'De ornamentis verborum' di Marbodo di Rennes", *Studi Medievali*, 3a sèrie, 29, 1988, 103-127; i M. Puig Rodríguez-Escalona, "Versos misògins llatins en arts poètiques medievals: el poema *Non est persona muliebris digna corona*", *Faventia* 16/1, 1994, pàgs. 99-101, esp. pàg. 100.

La mateixa contraposició es llegeix en tres versos de la peça misògina *Femina vile forum* (vs. 8-10):

Femina prostravit nos, femina <sancta> levavit.
Femina peccavit, quod femina sancta piavit.
Femina carnalis, sic femina spiritualis.¹⁷

3. POEMES CONFRONTATS DIRIGITS A UNA DONA

El manuscrit *Romanus, Vitt. Eman., S. Pantaleo*, 31,¹⁸ en part copiat al segle XII (f. 1-6) i en part al XIII (f. 7-67), ens presenta un nou testimoni del debat literari sobre la dona. En el foli 27^v es llegeix, a la columna *a*, una peça on s'elogia una dona i, enfront, a la columna *b* del mateix foli, una peça on se la censura durament. És, doncs, un cas semblant, en certa manera, al de les dues peces contingudes en el *Liber decem capitulorum* de Marbode en el sentit que, si bé es tracta de dos poemes diferents, com ocorre en aquell autor, estan molt connectats l'un amb l'altre, ja que, a més de la seva disposició enfrontada sobre el pergamí, un, el de lloança, ha estat escrit com a resposta a l'altre.¹⁹ Ara bé, així com en el cas del bisbe de Rennes el tema era la dona en general, aquí, com en els versos en antítesi, les lloances i els atacs estan dirigits a una dona en particular.²⁰

El poema de censura està escrit en primera persona i, en ell, el poeta es dirigeix a una dona en particular que, potser cercant una reconciliació, li ha enviat uns versos segurament amorosos. Ell, rebutjant-la, li contesta durament amb una sarta de vituperis, centrats sobretot en la seva infidelitat, maldat i falsedat. Per la seva part, l'altra peça és una *laudatio mulieris* en forma de diàleg entre el poeta, que pren la paraula al principi i al final, i una dona, que respon en els seus versos a les crítiques llançades al poema contigu. Les virtuts que se celebren pertanyen totes elles al pla espiritual,

¹⁷ Em vaig ocupar de l'edició d'aquest poema en la meua tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma l'any 1994 i titulada *Poesia misògina en la Edad Media latina (ss. XI-XIII)*, pàgs. 179-183.

¹⁸ Cf. *I manoscritti del fondo S. Pantaleo della Biblioteca Nazionale centrale Vittorio Emanuele II di Roma*, (Indici e Cataloghi 21), Roma, Ist. Pol. dello Stato, 1977, pàgs. 60-61.

¹⁹ Cf., per exemple, el cas més evident, els versos 10 i 11 del poema de lloança són un calc dels versos 12 i 11 del poema d'atac respectivament.

²⁰ Aquest aspecte els apropa als subgèneres de la *bona cansó* i la *mala cansó* de la lírica provençal. Així, en la *bona cansó* es lloa la dama i la bona relació que existeix entre ella i el trobador, i en la *mala cansó* el trobador proclama obertament el seu desamor, el seu rebuig a una dama particular, amb llenguatge dur i acusacions greus i concretes. Cf. R. Archer - I. de Riquer, *Contra las mujeres: poemas medievales de rechazo y vituperio*, Barcelona, Quaderns Crema, 1998, esp. pàg. 15 i I. de Riquer, "La Mala Cansó provençal, fuente del Maldit catalán", *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca* V, [1996-1997] 1998, 109-127, esp. pàgs. 111 i 113.

sense que es mencioni mai cap qualitat física: puresa, fermesa, bondat, noblesa, obediència a les lleis dels sants, honestitat ... Aquesta omisió de la bellesa corporal dins de les qualitats femenines així com el model de dona proposat, en consonància amb l'ideal de dona cristiana, el màxim exponent del qual és Maria, suggereix un ambient eclesiàstic com a origen del poema. D'altra banda, l'últim vers podria indicar-nos un alt rang social de la destinatària.

Pel que fa a l'autoria, ambdós poemes són anònims, però de diferent poeta. Tanmateix, el de blasme fou considerat, durant llarg temps, i no sense polèmiques, com a obra d'Hildegard de Le Mans ja que apareix en alguns importants florilegis medievals que transmeten la seva obra, com ara els mss. *Londinensis Add.* 24199 (saec. XIlex.) (K), *Parisinus Baluze* n. 120 (Z), *Oxonienis Bodleianus Laudianus Latinus* 86 (saec. XIII) (L), *Berolinensis* 180 (*Phillippicus* 1694) (saec. XIlex.) (f), *Remensis* 1275 (saec. XIIIlex.) (Re) i els avui perduts *Turonensis* 890 (saec. XII)²¹ i *Ebroicensis* 19, usats per A. Beaugendre per a l'edició de l'obra del bisbe. Tanmateix, aquesta circumstància no constitueix un problema insalvable a l'hora de refusar la paternitat d'Hildegard, sinó la constatació que molt aviat, ja al segle XII, el poema havia trobat un lloc entre els *carmina* transmesos sota el seu nom, potser per la popularitat de què gaudí el seu poema misogin *De tribus vitis*. A.B. Scott, l'últim editor de l'obra poètica menor del bisbe, el rebutja finalment com hildegardià.²² Amb tot, la prova definitiva de la no paternitat del bisbe resideix, sens dubte, en la font principal d'on pren el poema les injúries llançades contra la dona, el poema *De contemptu mundi* de Bernat de Morlas,²³ el pròleg del qual es fixa al 1140, cinc anys després de la mort d'Hildegard.

Quant a la datació d'aquestes peces, per al poema de censura la mencionada imitació dels versos de Bernat de Morlas en situa la composi-

²¹ Aquest manuscrit, anomenat també florilegi de Saint-Gatien, desaparegué a l'incendi de la Bibliothèque Municipale de Tours al juny de 1940. Es tractava d'un florilegi procedent de la catedral de Tours i que A. Beaugendre i J.J. Bourassé usaren, de forma molt defectuosa, per a les seves edicions de l'obra poètica d'Hildegard i Marbode. Cf. *Venerabilis Hildegardi, primo Cenomanensis episcopi, deinde Turonensis archiepiscopi, opera tam edita quam inedita. Accesserunt Marbodi Redonensis episcopi, ipsius Hildegardi supparis opuscula*, labore et studio D. Antonii Beaugendre, Parisiis 1708 (reproduïda per Migne a P.L. 171). Sortosament A. Wilmart, "Le Florilège de Saint-Gatien. Contribution à l'étude des poèmes d'Hildegard et de Marbode", *Revue Bénédictine* 48, 1936, 3-40 i 147-181 descriu àmpliament el ms.

²² *Hildegardi Cenomannensis episcopi Carmina Minora*, ed. A.B. Scott, Leipzig, Teubner, 1969. La discussió sobre l'obra genuïna i espúria d'Hildegard es troba en A.B. Scott, "The poems of Hildegard of Le Mans: A new examination of the canon", *Mediaeval and Renaissance Studies* 6, 1968, 42-83. Per a la llista dels poemes apòcrifs d'Hildegard, a partir de les contribucions d'A.B. Scott, cf. P. von Moos en *Dictionnaire de Spiritualité, ascétique et mystique doctrine et histoire*, vol. 7, Paris, Beauchesne, 1969, pàgs. 502-504, s.v. Hildegard de Lavardin.

²³ H.C. Hoskier, *De contemptu mundi of Bernard of Morval*, London 1929 i, per al passatge misogin, el meu llibre *Poesia misógina ...*, op.cit. nota 4, pàgs. 77-95.

ció amb posterioritat al 1140, una vegada escrit el poema del monjo de Cluny, però no molt més tard, perquè ja es troba en manuscrits d'aquest segle; per tant, en la segona meitat del segle XII. De la peça profeminista sabem que és posterior al poema misogin, a imatge del qual ha estat escrit, però que no es data més enllà del s. XIII, època en què fou copiat el còdex romà.

El poema de vituperi està compost en hexàmetres *tripertiti dactylici*, és a dir, hexàmetres quantitius "katá stíchon", formats tots ells per cinc dàctils i un espondeu i amb rima interna disil·làbica dels dàctils segon i quart de cada vers i rima final, disil·làbica també, entre cada dos hexàmetres.²⁴ Aquest és també el metre emprat per Bernat de Morlas en el seu esmentat poema. Per la seva part, el poema profeminista sembla voler utilitzar el mateix metre, però el resultat és poc reeixit: a excepció del v. 11, no es manté l'esquema de dàctils i espondeus, tot i que els versos acostumen a ser isosil·làbics i, en general, consten de 17 síl·labes;²⁵ la rima interna disil·làbica té lloc en les síl·labes 5a-6a i 11a-12a en els versos 3-7 i 10-11,²⁶ mentre que en els versos 1-2 i 8 aquesta rima interna és monosil·làbica, només rima la síl·laba 6a amb la 12a; en els versos 12-13 la rima és asonàntica i es dona en les síl·labes 7a-8a i les dues últimes; pel que fa a la rima final, disil·làbica, entre cada dos hexàmetres, cal assenyalar que entre els versos 9-10 és asonàntica i que el v. 11 rima en assonància amb els versos 12 i 13.

Pel que fa a la transmissió textual d'aquests dos poemes, la *laudatio*, com hem dit, és inèdita i la llegim, a vegades amb dificultat, només en el còdex romà, mentre que la *detractatio* ens la transmeten, en versions més o menys completes, fins a deu manuscrits més:²⁷

Oxonienis Bodleianus Laudianus Latinus 86 (saec. XIII) f. 96r-v (L).
Londinensis Add. 24199 (saec. XIlex.) f. 44r-v (K).
Parisinus Baluze n. 120 f. 321r (Z).
Londinensis Harleianus 3222 (saec. XII) f. 97v (Lc).

Berolinensis 180 (Phillippicus 1694) (saec. XIlex.) f. 125v (I).
Remensis 1275 (saec. XIIIlex.) f. 175v (Re).

²⁴ Cf. D. Norberg, *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale*, (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia V), Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1958, pàg. 67.

²⁵ El v. 1 té 18 síl·labes i els v. 12 i 13 en tenen 16.

²⁶ El v. 11 presenta la rima -ea/-ia.

²⁷ L'estudi de la transmissió textual i l'edició d'aquest poema es troben a la meua tesi doctoral ja citada (nota 17), pàgs. 307-317; reproduïxo el text sense l'aparat crític al meu llibre *Poesia misogina...*, op. cit. nota 4, pàgs. 73-75.

Florentinus Laurentianus Strozianus 88 (saec. XIII) f. 157^v (S).
Mediolanensis Ambrosianus F. 118 sup. membraneo (saec. XV) f. 44^v (A).

Monacensis Latinus 19488 (saec. XII) f. 136vb. (Ma).

Gottingensis, Universitatis Bibliothecae, Luneburgensis 2 (a. 1470-1500) f. 224^r (Gg).

Cal afegir aquí l'edició d'A. Beaugendre, reproduïda per Migne (*P.L.* 171, -c. 1428) que utilitzà per a la seva edició els manuscrits *Turonensis* 890 (saec. XII) i *Ebroicensis* 19, avui perduts.²⁸

La versió del poema que trobem en el manuscrit *Romanus* i que ara reproduïm mostra afinitats amb la dels mss. *I*, *Re*, *S* i *A*. El poema, tal com ens el presenta aquest còdex, no està complet ja que, segons ens és conegut pels manuscrits abans esmentats, consta de 20 versos, mentre que en el *Romanus* només en llegim 14. Per tal que es pugui copsar el sentit complet del poema, els sis versos que falten al manuscrit romà els hem afegit en el text entre parèntesis angulars però sense numerar-los. D'altra banda, a la versió que ens donen la major part dels manuscrits el vers 7 antecedeix al 6.

El text dels poemes amb la seva corresponent traducció és aquest:

"O rosa tenuis, odore gracilis, speculum salutis, Tu gemma lucidis, obscura improbis, iubar virtutis; Plena puritas, firmitas, bonitas, stella preclara; Nam stella oriens, obscura transiens vilibus cara. Femina nobilis, femina docilis legis sanctorum,	5
Mens apte habilis, more affabilis apostolorum. * * * diceris, nomine uteris philosophie. Turpia respuis, honesta dilligis chirographie." " * * * , improbis, pessimis numquam consensi, Perdere, prodere, fallere, fingere numquam dilexi.	10
Mens mea aurea, regia, filia nam benedicta."	

²⁸ A més, els primers versos del poema entraren a formar part de florilegis misògins. Així, els còdex *Monacensis Latinus* 14634 (saec. XV) f. 5^r i *Monacensis Latinus* 14818 (a. 1457) f. 136^v-137^r, aquest últim dins del compendi titulat *Versus de femina* (f. 136^r-137^r), contenen els quatre primers versos. Cf. J. Stohmann, "Zur Überlieferung und Nachwirkung der Carmina des Petrus Pictor", *Mittelaltersches Jahrbuch* 11, 1976, 53-91, esp. 89-91.

"Salveris ergo, domina, a quo salvantur omnia,
Et sis in sede regia regis tenens palatia."

7 non lego phylosophye ms. 8 curographye ms. 9 non legitur 11
benedicti ms.

"Oh rosa delicada, de senzilla fragància, mirall de salvació, tu ets gemma per als purs, foscó per als malvats, estel de virtut; ets tota puresa, fermesa, bondat, estrella brillant; car ets estrella que surt i travessa la nit estimada pels roïns. Dona noble, dona obedient a la llei dels sants, ets ment força útil, bondadosa a la manera dels apòstols. Ets anomenada * * *, utilitzes el nom de la filosofia. Rebutges la infàmia dels escrits, n'estimes l'honest."

* * *, mai m'he avingut amb els malvats i els pèssims, mai m'ha agradat destruir, traïr, enganyar ni fingir. La meva ment és àuria, reial, car sóc filla beneïda."

"Per tant, siguis servada, senyora, per aquell que tot ho serve, i estigues a la seu reial ocupant els palaus del rei."

Femina sordida, femina fetida, digna catenis;
Mens male conscia, mobills, impia, plena venenis.
Horrida noctua,²⁹ publica ianua,³⁰ semita trita,
<Igne rapacior, aspide sevir est tua vita.> 3bis
Vipera³¹ pessima, fossa novissima,³² mota lacuna,
Omnia suscipis, omnia decipis, omnibus una. 5
Credere qui tibi vult, mala sunt sibi multa parata:

²⁹ És aquesta una au considerada impura en l'Antic Testament (cf. Lev. 11, 16; Deut. 14, 15).

³⁰ Es considera la dona únicament com a sexe i, per això, se la qualifica amb imatges molt obscenes, amb eufemismes de vagina, com *ianua* i, més endavant, *semita*, *fossa* i *lacuna*, acompanyats aquests substantius amb adjectius que aclaren el sentit anatómic de la imatge, com ara *publicus* o *tritus*, en contrast tots ells amb l'expressió bíblica que representa la virginitat, *hortus conclusus*.

³¹ És freqüent l'assimilació de la dona amb la serp, metàfora que, si bé ja trobem a Juvenal (6, 641), és l'home medieval qui amb el seu llenguatge al·legòric explota, éssent la serp i la dona símbol de la luxúria, la *voluptas*, i alhora instrument del diable ja que la serp i la dona van servir els seus propòsits fent pecar l'home a l'episodi de l'expulsió del Paradís.

³² L'expressió *fossa novissima* té reminiscències d'Ez. 26, 20 on llegim *terra novissima* referint-se a *sepulchrum*. En el lèxic dels cristians, amb el neutre plural *novissima* s'expressa el darrer que resta a l'home, és a dir, la mort, el Judici i la recompensa o càstigs eterns (cf. *Eclli.* 28, 6). Per altra part, trobem també a la Bíblia l'expressió metafòrica *fossa profunda* dirigida a la *meretrix* (cf. *Prov.* 22, 14; 23, 27). *Fossa* té sentit obscé a *Priap.* 83, 32, on referint-se a *cunnus* es diu *profunda fossa*, cf. G. Vorberg, *Glossarium eroticum*, Stuttgart 1932, (reimpr. Roma, "L'Erma di Bretschneider", 1965), pàgs. 198-199; el mateix passa en Juvenal 2, 10 (*fossa notissima*).

O miserabilis, intollerabilis, insatiata:
 Consului michi, consule tu tibi, sis tua tota.
 <Desine scribere, desine mittere carmina blanda,
 Carmina mollia, carmina turpia, vix memoranda.
 Nec tibi mittere, nec tibi scribere, disposui me,
 Nec tua iam colo, nec tua iam volo, reddo tibi te.
 Me mihi vivere, pace quiescere, sunt mea vota;>
 Quoslibet elige, collige, dilige, sint tibi mille;
 Sit tibi carior aut pretiosior ille vel ille.
 Mens tua vitrea, saxea, plumbea, ferrea, nequam,
 Perdere, prodere, fallere, fingere, rem putas equam.
 Summa Potentia funditus omnia destruat ante
 Quam mea sumere, vel mea tangere, sustineam te.

10

1 BERNARDVS MORLANENSIS, *De contemptu mundi* 2, 445: foemina sordida, foemina perfida, foemina fracta; *ibid.* 517: foemina perfida, foemina foetida, foemina foetor 2 *ibid.* 462: nil benè conscia, mobilis, impia, vas lue plenum 3 *ibid.* 461: horrida noctua, publica janua, dulce venenum; *ibid.* 438: corpora perdita, tritaque semita, publica porta 3bis *ibid.* 567: ipsa voracior atque rapacior ignibus ignis 24 *ibid.* 459: fossa novissima, vipera pessima, pulchra putredo
 14 me assumere *ms.*

“Dona sòrdida, dona fètida, digna de cadenes; ment irresponsable, mutable, impia, plena de verins. Òliba horripilant, porta pública, sender trepitjat. <La teva vida és més rapaç que el foc, més cruel que la serpent.> El pitjor dels escurçons, cavitat abjectíssima, ilacuna movedissa, tot ho emprens, tot ho enredes, tu sola pots amb tots. Qui vol confiar en tu, es procura per a si molts mals. Oh miserable, insuportable, mai saciadat M'he ocupat de mi, ocupa't tu de tu, sigues teva tota tu. <Deixa d'escriure'm, deixa d'enviar-me poemes dolços, poemes tendres, poemes vergonyosos, poc dignes de ser recordats. No estic disposat a enviar-te ni a escriure't res, ja no reverencio els teus encants, ja no els vull, et torno a tu. És el meu desig viure per a mi, descansar en pau.> Escull aquells que vulguis, reuneix-los, estima'ls, tingue'n mil; que per a tu sigui més car o més preuat aquest o aquell. Ment vítria, pètria, plúmbia, fèrria, malvada, penses que és just trair, destruir, fingir i enganyar. Que el Totpoderós ho destrueixi tot completament abans que suporti que tu t'apoderis dels meus béns o els toquis.”